

služimo kot najvišji duhovni vrednosti in sreči. V tej vezanosti je tudi vsa možnost, da služimo vsem drugim vrednotam, ki vzporejene druga ob drugi terjajo od popolnega človeka, da jih goji in jih brani; tako se stapljamo v celoto narodne in človeške omike.

Na teh osnovah hočemo polagati plasti svojega dela v skupno slovensko hotenje in biti tisto, kar se imenuje človek neke dobe, ne samo dedič preteklosti, ampak tudi sejalec prihodnosti. Gotovo so bili časi pred nami vsaj na zunaj lepši in morda tudi koristnejši, toda po resničnosti življenja, po neizbežnosti njegovih usodnosti ni bil noben čas močnejši. In noben čas ni tako do dna jasno pokazal, da je naše središče tu, da si s tega mesta moramo priboriti tiste prostosti in zaupanja, ki ga je vredna zvestoba. Ni težko samovolji in dopadljivosti postavljati nova spominska znamenja, teže je ukleniti svoje delo v hotenje pokolenj in smrti odbiti ost. Zatorej mislimo v tej osamelosti na nov, prekaljen rod!

Frančiška Lampeta poznamo samo po podobi. Ko sem leto po njegovi smrti stopil v sprejemnico ljubljanskega Marijanišča, da si pri Andreju Kalanu izprosim kosila od »Jeranove mize« v ljudski kuhinji, se mi je boječemu čudno vtisnila v srce Lampetova slika. Miloba in stroga lepota je bil njen izraz. Ta podoba živi naprej in se ni nič spremenila, ko sem zgodaj vzel v roke drobno knjižico »Cvetje s polja modroslovskega« in se trudil v nji, še preden sem mogel obseči pojme. In ni se spremenila do danes, ko je pred nami razgrnjena vsa širina njegovega dela in nam leži na dlani njegova osebnost. Kadar je posebno težko in kadar se zazdi, da bi njegov list morda le ne bi bil več njegov, se spomnim nanj. Takrat se teža olajša in oživi ljubezen.

F. S. FINŽGAR

OB PETDESETLETNICI DOMA IN SVETA

Spomini

Ko doseže petdeseto leto človek, ve dobro, da je prispel na vrh. Više ne pojde. Gre za to, kako dolgo bo vztrajal na vrhu, preden začne drveti navzdol. — Ko doseže petdeseto leto revija, ni nujno, da bi začela propadati. Novi uredniki, novi, mladi sodelavniki dovajajo listu nove sokove in jo lahko usmerjajo v nove tokove, da se vedno pomlaja in vedno raste s časovnim razvojem v nova vprašanja in nove načine oblikovanja. Ta pot rasti je pri Domu in svetu ob njegovem zlatem jubileju tako vidna, kakor ne zlepa pri kaki drugi leposlovni reviji. Morda sodobni mladi oblikovalci književnih lepote tega ne čutijo tako živo kot tisti, ki smo spremljali

Doma in sveta — časih zelo trnjevo pot — od zibeli do njegovega zlatega jubileja.

Oče — urednik in lastnik Doma in sveta je bil dr. Frančišek Lampe. Bil je mož nenavadnega idealizma, učen, globoko veren, a zaeno širokosrčen, Slovenec z vsakim živcem in delavec brez pokoja. Ko smo hodili k njemu zaradi literarnih pomenkov, nas je prosil, da pridemo vselej kar k obedu. Zasedoval je s tem dvojno: literatom s praznim žepom je hotel gostoljubno postreči, sebi pa oteti čas, ki bi ga bil sicer izgubil z razgovorom. Spal je komaj pet ur, vseh drugih 19 ur je bilo nepretrgano delo, delo. Primarij dr. Šlajmer je izjavil ob smrti, da bi bili zdravniki vsakega lahko oteli, če bi bil obolel kot dr. Lampe. Toda telo tega moža je bilo tako strašno izčrpano od dela, da je bilo za vsak odpor v bolezni nesposobno.

Ta idealist, ta silni delavec, je ustanovil Dom in svet in mu žrtvoval zadnji vinar svojih skromnih dohodkov kot profesor bogoslovja.

Ko je izšla prva številka lista »zabavi in pouku«, Doma in sveta »samosrajčnika«, kot ga je nazval oče Lampe sam, je bil učinek kaj klavrn. Ena sama pola je bila, s preprosto, kaj malo literarno vsebino in brez imen slovityh in priznanih književnikov, ki so se vsi zbirali krog Zvona. Študentje smo ga nekam pomilovalno ocenjevali, ni nam manjkalo porednih dovtipov za spise v listu. V njem ni bilo ne Gregorčiča ne Aškerca ne Tavčarja ne Kersnika in drugih veličin tistega časa. Dijaštvu pa so bili književniki vse — naši nadljudje, oboževani, ker je bilo dijaštvo tedaj odlično in neizprosno slovensko. Ko se je izvedelo, da je Gregorčič v Ljubljani, smo tekali po ulicah in prečakali ure, da smo ga za trenutek videli. Lampe je predobro občutil šibkost lista. Toda odnehal ni. List ni ustanovil za ozki krog izobražencev. Z njim je hotel v široke plasti naroda: »Da bi se narod vsestransko vzbujal in razvijal, zlasti v vednosti in umetnosti na trdni krščanski podlagi.« Z listom je hotel zaeno izpodriniti nemške družinske liste, ki so škodovali narodnosti in tudi krščanski miselnosti. Ker je vedel, da zvonovcev ne bo zlepa pridobil za sotrudnike, je zidal ves uspeh na mladino, ki bi jo šele privedel k sebi — v krog dominsvetovcev.

Tedanji čas je bil v slavi liberalizma. Pri nekaterih je bila liberalna ideologija resnično prepričanje, pri veliki večini je bila naprednost in liberalnost gola moda. Čas je bil zelo podoben današnjemu: »Nič novega ni pod soncem.« Kakor danes kar mrgoli komunistov in marksistov, pa večina izmed njih ni prebrala niti enega stavka iz Marksovih teorij. Vse vzdušje je nasičeno z gesli dobe. Zato je razumljivo, da smo bili resnično verni krščanski dijaki vendarle liberalni, in mnogo dobrih in skozi in skozi korektnih duhovnikov tudi po svoje liberalnih. Modri, svetniški prof. Maren je priporočal: »Sv. Liberalis je bil svetnik, dajmo ga bolj častiti in ljubimo več svobode in bodimo manj ozkosrčni.«

Toda v širokem svetu se je pričel tedaj že boj zoper gospodarski in verski liberalizem. (V Slovincih Krek in Mahnič.) Tudi to je Lampe dobro občutil. Videl je čisto jasno, da utegne ta idejna borba v slovstvu seči v politiko. Politična arena pa bi bila slovstvu lahko zelo škodljiva. Zato je hotel krščansko miselnost tiho in z žrtvami vzdržati in gojiti v družinah s svojim listom.

Kljub preskromnemu začetku in mnogemu posmehu je Dom in svet vendarle rasel. Prvi letnik je Lampe izpolnjeval sam: delal je pesmi, pisal povesti, ocene, razprave. (Njegov psevdonim je zanimiv: Domen Svetko!) Četrty letnik je narasel pri številki iz ene pole v tri. Bil je že dosti bogato ilustriran; sotrudniki so se množili. Dom in svet je zmagal porodne bolečine in začel buditi pozornost. Ko je Lampe mislil, da bo s tihim delom obvaroval svoj list pred političnimi boji, se je motil. Ogorčen je zavračal napade: »Odločno se moramo upreti počenjanju nekaterih naših politikov, ki segajo oblastno na polje znanstveno in leposlovno, kakor bi bilo slovstvo kaka ‚turška drajna‘.« Vprav ti napadi na Lampetov list so bili velik povod, da so se starejši konservativni ljudje in katoliško usmerjena mladina zbrali okrog Doma in sveta. Število sotrudnikov in naročnikov je raslo. Ker so pa bili idejni in politični boji tedaj silno ostri, je bilo zelo težko vse naročnike zadovoljiti. Za vsako majhno širokosrčnost je Lampe dobival pisma, ki so ga poučevala in mu očitala, da premalo pazi na strogo ‚moralo‘ v pesmih in povestih. Za zelo poučen zgled samo en primer: Ko sem v noveli »Kvišku« zapisal, da je Ante razprostrl roke in prestregel Margito, ki je po strmini priletela do njega, in da je ves vztrepetal, ko so ga pobožali razpuščeni Margitini kodri po licu, je Lampe ‚zadevo‘ omilil in popravil: Prestregel je Margito, jo prijel za roke in zaplesala sta ringaraja. Ko sem mu prinesel nadaljevanje, me je nekam ves zaskrbljen vprašal: »Ali ste hudi?« Gledal me je s tistimi majhnimi in živimi očmi in čakal. Skomizgnil sem z rameni in menil: »Kaj hočem. Kar je, je.« Tedaj se je zasmel z globokim basom, v katerem ni bilo čutiti veselja, rajši potrto. »Ne veste, kako je težko. Zaradi sebe in zaradi vas bi ne bil popravil. Toda so tako strogi, strogi...« Vzdihnil je, me prijel za rokav in me odpeljal obedovat. Pri obedu je naglo, da sem mu komaj sledil, razodeval načrte za Dom in svet, vzpodbujal k delu, se otroško veselil vsakega mladega talenta, pomiloval ljudi, ki so nadarjeni, pa ne delajo in čas zapravljajo, namesto da bi narodu koristili in večali — kakorkoli — narodno kulturo. Ko si je na koncu skromnega obeda (jedla sva v isti sobi in ob istem času z gojenci Marijanišča) nalil nekaj kapljic vina in trčil z mano, je omenil vnovič svojo korekturo: »Prav je, da niste hudi. Lejte, moj list je družinski list. Na mizi leži. Vsak ga prebira: starši in otroci. Zato taka skrb, da ne pohujšamo katerega teh malih...« Segel je v žep in mi dal — menda pet goldinarjev — za nagrado. To je bila odlika in velikanski denar tedaj za sotrudnike, ki smo večinoma pisarili zastonj, iz idealizma in notranjega imperativa. Lepo

je bilo. Že tedaj sem dokaj razumel namen in nalogo družinskega lista. Danes umem to veliko bolje. Res so bili sodniki ozkosrčni. Toda imeli so po svoje čisto prav, gotovo bolj prav, kot tisti, ki so jih krivično napadali. Doma in sveta leposlovje je bilo — vzgojno, ker je bil namen lista pač tak. A še nekaj ni pozabiti. Večina sotrudnikov je bila duhovskega stanu. Nemogoče je, da bi duhovnik kar mimogrede zmagal vpliv, ki mu nujno prevzema vsega duha — vpliv veroučitelja, pridigarja, spovednika, pedagoga — tudi pri leposlovnem delu in bi postal nekako brez poklica, brezoseben tedaj, ko ne sme biti pedagog in pridigar. In še tretje je važno; če ne opravičuje, naj razlaga. Tedanji sotrudniki Doma in sveta nismo imeli mentorja. Pokojni pesnik Cimperman je vzgajal mnogo dijakov, kasnejših dominsvetovcev. Toda vzgajal je bolj formo kot duha. Nujno pa je, da ima mlad književnik mentorja. (Celo Prešeren in Gregorčič sta ga imela!) Tak mentor ne bo naredil ne pisatelja ne pesnika. Toda povedal mu bo, da to in to ni prav, ni dobro. Uredniška skušnja mi je potrdila: če je v človeku talent, zadostuje nekaj migljajev, opozoril, da se nadarjeni pri priči znajde. Če ni talenta, legijon mentorjev ne pomaga nič. Tudi v tem tiči vzrok, da bi bile marsikake novele, pesmi in povesti vse drugače oblikovane, kot so sedaj natisnjene. Kolikokrat je pokojni Medved blagroval Župančiča in Cankarja, ker sta šla v 'široki svet' in oplodila svojo slovensko tvorno moč. Zato je tako hrepenel po Rimu, za kar se je trudil tudi Lampe. Uspela nista. Je pač resnica, da v tisti razburkani dobi ni bilo ne pravega umevanja in ne zanimanja za leposlovje, vsaj na splošno ne. Zato je že kot aksiom Medved ponavljal: Če ni v tebi samem veselja do dela, drugi ti ga ne bodo dali. Naj omenjam še kritiko. Pristrčne, dobrohotne in zares tudi stvarne ocene smo splošno pogrešali in jo pogrešamo še danes. Grešilo se je na obeh plateh. Samo dva primera. Aškerc je po svoji premieri Izmajlovega povabil igralce in kritike v Narodni dom. Napitnice — sami slavospevi. H koncu se dvigne Medved in napije avtorju: »Tone, epik si imeniten in prvak vseh, dramatik si pa za en d..k.« S tem je dokaj skrajšal veselje tistega večera, dasi so se tolažili, češ da je Medved vinski. Po večerji so kritiki šli še k »Fajmoštru« na cviček. Tam zastavi nekdo vprašanje: »Torej, fantje, kako bomo kritizirali?« — Odgovor: »Tako vprašanje! Če si se lepo navečerjal in napil šampanjca, veš, kako ti je pisati!« Drugi primer: Ko je izšla Župančičeva knjiga »Samogovori«, je prinesel Dom in svet nesmiselno in krivično kritiko. Sotrudniki smo bili hudi. Iztaknil sem ocenjevalca in ga vprašal, zakaj je tako pisal. »Knjigo so mi izročili, zvečer sem v postelji preletel nekaj pesmi, nato zaspal in drugo jutro napisal oceno. Kaj hočeš več?«

Ob takem ocenjevanju se je moral razvneti boj v političnih listih, ki so bili vse prej kot stvarni ocenjevalci. Zato je imel Krek čisto prav, ko sem ga po uprizoritvi Divjega lovca vprašal za mnenje glede na kritike. Poučil me je, kakor je znal on: »Fant, ne meni se za kritike. Z leposlovnim delom je tako kakor z otrokom. Če je dosti življenja

v njem, mu nobene ošpice ne bodo prišle do živega. Rasel bo in živel. Če je zanič, ga pa vsi dohtarji ne bodo obdržali pri življenju.« Seveda je za vztrajanje kljub taki borbi treba nenavadne moči, notranjega nemira, ki ti preko vsega in zoper vse zapoveduje delo. Sodim, da je bil Anton Hribar premehak. Da je bil velik epični talent, ni dvoma. Manjkalo mu je — mentorja. Ko pa je bral res trpko oceno svojih Popevčic, ki je trdila, da so njegove pesmi take, kot bi na kol obesil cunjo in z njo plahutal na levo in desno — je Tone umolknil. V Kolo-dvorski ulici sva naletela nanj z Medvedom. Medved ga vpraša: »Tone, zakaj več ne poješ?« — Hribar je hudomušno pojasnil: »Po novem (tedaj so bili dekadentje modni) ne znam, po starem me ne poslušajo.« Medved: »Zato stopimo k Bildmanovemu Pepetu na cviček. V Ljubljani je sama lumparija, na kmetih je vsaj poezija.« Ko sem bralce zapeljal k cvičku, naj ugotovim tole: Kljub kritiki, kljub svetovnonazorski diferenciaciji pa smo se tista generacija silno radi imeli. Vsakega dela, naj je bila pesem, povest, slika ali kompozicija — vse nam je bilo veselje. Nobene zavisti nismo občutili in lepših ur ni bilo za uro, kakor da smo se sešli kjerkoli in vsi zaživeli ob slovenskem kulturnem prizadevanju.

Kljub temu, da je bil namen in z namenom smer Doma in sveta po ustanovniku točno dognan, da naj bo družinski list, ki naj »poučuje in zabava«, razvoja pri listu ni bilo mogoče zavreti. Mnogi prvotni sotrudniki, ki jih je Lampe za prvo silo nekako upregel v pisateljevanje, so ali umolknili ali odmrli. Prihajal je mladi rod in z njim nujno razvoj pri listu samem. To je bila življenjska nujnost lista, sicer bi bil izhiral. Ob podvigu lista je pa tudi rasel pogum. Če je kdo vendarle še kaj pogodrnjal, ni ne uredništvo ne sotrudništvo zaradi tega oklevalo. Zakaj Dom in svet si je utrl gaz, imel visoko število naročnikov in zato je bil lepo opremljen in se za drobce nezadovoljnih naročnikov ni menil. Spominjam se prav dobro moža, ki je Dom in svet odpovedal zaradi moje povesti »Pod svobodnim soncem«. Zdelo se mu je spotakljiva. Pa ta odpoved ni ganila ne založništva ne avtorja. Mož je gledal po svoje in imel zase čisto prav. Zato je ob takih prilikah prerokanje in obramba brezplodna. Mimogrede naj le omenim, da mi je bilo žal, ker je ta povest morala izhajati v Domu in svetu. Znano je, da mi je za tako zgodovinsko snov dal pobudo Krek. Zasnoval sem si pet povesti, ki bi najširšim slojem našega naroda razodevale vso zgodovino Slovencev. Zato mi je bil namen, da naj te knjige izdaja Mohorjeva. Toda Mohorjeva je moj rokopis vrnila in sprejela rajši Gangelnove »Tri rodove«. Zato je prišla povest v Dom in svet. Da nisem nadaljeval, me je ustavila zaposlenost v poklicu, ker bi študij zgodovine zahteval preveč časa in tega nisem imel. Habent sua fata libelli!

Po odstopu urednika Opeke je moral »vskočiti« v uredništvo poleg Evgena Lampeta Andrej Kalan (1913). Pomagal mu je že Izidor Cankar, ki je 1914 prevzel sam urejevanje besedila in slik. Cankar je prišel

z Dunaja in iz Francije ter prinesel s seboj popolnoma novo življenje. Mladi, sveži vetrovi so zaveli. Po krvi že obdarovan z bistrostjo uma, z nenavadno pravim posluhom za slovenski stil, je dobil še po izobrazbi tanek čut za lepoto. Že z letnikom 1914 je dvignil Dom in svet v književnosti, ilustraciji in kritiki. Sotrudnike je bolj izbiral kot nabiral. Z vsakim pisateljem je spis prebiral, mu svetoval, obzirno učil, pa tudi neizprosno črtal, kar je spoznal, da je slabo. Rad priznam, da me je on prvi opozoril na moje ohlapnosti, na nepotrebni bombast, na odvišne osebnostne pritikljaje in sentence v povestih. To je bilo edino mentorstvo, ki sem ga doživel, ko smo (v Sori) brali Izidor, Ivan Cankar in jaz — moje spise. Kako se mi je prileglo, ko je Ivan z užitkom poslušal, hipoma pa obraz skremžil in zakričal: »Ven vraga! Ta stavek črtaj. Je zanič in odveč!«

Po tej »šoli« je izšla prva »Dekla Ančka« in seveda razburila premnoge. Ugovori se niso dominsvetovcev kar nič prijeli! Velja isto: ti sodniki so imeli svoj prav, geslo Doma in sveta je pa bilo: Le še naprej in kvišku.

Toda rodilo pa se je med sotrudniki spoznanje: Dom in svet ni več družinski list — za zabavo in pouk, postal je literarna revija. Nič več ni tak, da bi ležal v družini na mizi in bi bil za oča in fantka, za mater in deklico. Zaradi tega spoznanja se nas je sešlo leta 1917 dokaj sotrudnikov in smo sklenili: Dom in svet naj se preuredi spet za družinski list, katoliška kultura pa naj dobi novo revijo, z novim imenom. Sklep je bil storjen, toda materialne moči, da bi ga izvedli, nismo imeli. Če je bila ta zamisel tedaj odložena, so jo hitri časi neizprosno zahtevali. Bilo je leta 1921, ko mi je škof dr. Jeglič rekel: »Vrzel med mladinskim slovstvom, recimo Vrtcem in Domom in svetom je preširoka. Skrbite, da dobimo v sredi spet družinski list, kot je bil nekdanj Dom in svet. Potrebujemo ga.« Nihče ni škofu poročal o našem posvetovanju. Popolnoma iz sebe je občutil to nujnost. Na to njegovo pobudo je prelat Kalan pristal, da naj se Dom in svet spremeni spet v družinski list, namesto sedanjega Doma in sveta pa naj se ustanovi res zgolj literarna revija z novim imenom. Celo to je želel, naj bi družinski list prevzela Mohorjeva, KTD pa obdržalo revijo. Pred odborom Kalan ni zmagal. Mohorjeva je zato prevzela »Mladiko« iz Gorice, kjer je težko živela in bila v neprestani nevarnosti, da jo zatro. Zato je naslov Dom in svet ostal, list pa je postal revija. Tak je bil razvoja in časov neizprosni ukaz.

Da pa bi vsaka živa in življenjska revija, ki je izraz tvornih sil, ki delajo, ustvarjajo, se boré in trpé, trčila vedno — brez zle misli vendarle na ugovore, je samo dokaz, da je v njej dovolj sokov za nadaljnjo rast.

Vse to pa ni ne škoda ne tragika.

Ob zlatem jubileju tej reviji res od srca lahko čestitamo z vročo željo: Vivas, crescas!